

Ernest Szum

Podlaskie sejmiki ziemskie jako organ administracyjny samorządu szlacheckiego I Rzeczypospolitej

Radzyński Rocznik Humanistyczny 9, 7-24

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Podlaskie sejmiki ziemskie jako organ administracyjny samorządu szlacheckiego I Rzeczypospolitej

W kalejdoskopie dziejów państwa polskiego jego kształt podlegał nieustannym zmianom. Zachodziły one zarówno w wymiarze geograficznym, jak też ustrojowym i politycznym. Miały znaczący wpływ na podział administracyjny kraju, a także na liczbę i umiejscowienie sejmików ziemskich. Układ administracyjny I Rzeczypospolitej wywodził się z okresu rozbicia dzielnicowego. W kolejnych stuleciach, aż do rozbiorów, podział ten był nadal oparty na tej samej podstawie, mimo że obszar państwa powiększał się lub zmniejszał wskutek licznych wojen i konfliktów terytorialnych. Państwo polsko-litewskie podzielone na dwie prowincje – Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie, dzieliło się na niższym poziomie podziału administracyjnego na województwa, których liczba w stuleciach XVI-XVIII utrzymywała się, pomimo zmian wielkości powierzchni kraju. Podział administracyjny Rzeczypospolitej nie był doskonały, a prace w kierunku jego ulepszenia podjął dopiero Sejm Czteroletni, na którym opracowano wykaz pod nazwą „Rozkład województw, ziem i powiatów” odnoszący się jednak do terytorium polskiego po pierwszym rozbiore. Dziełem Sejmu Czteroletniego była także ustawa „Sejmiki”, porządkująca i drobiazgowo określająca reguły oraz procedury zgromadzeń sejmikowych¹.

Administracyjne, polityczne i etniczne granice Podlasia zmieniały się wielokrotnie w jego historii. Ziemie podlaskie długo pozostające bez wyrazistej przynależności państwowej i politycznej, początkowo nie były zorganizowane w żadne formy administracyjne. W czasach najdawniejszych stykały się na Podlasiu ludy protosłowiańskie i bałtyjskie, później Jaćwingowie, Rusini i Mazurzy, a następnie książęta mazowieccy

¹ Zob. J. Sobczak, *Reforma sejmików na Sejmie Czteroletnim i jej realizacja w Wielkopolsce*, „Roczniki Historyczne”, t. 66 (1980).

rywalizowali o te ziemie z władcami litewskimi i zakonem krzyżackim, tworząc swoisty tygiel narodowo-kulturowo-religijny. W epoce nowożytnej doszło na Podlasiu do zbliżenia Polski i Litwy. Ścierały się tu i wzajemnie na siebie wpływały różne religie, modele cywilizacyjne, systemy prawne, kierunki kolonizacyjne i osadnicze oraz tendencje rozwojowe. Kolonizacja mazowiecka i ruska, prowadzona równoległe od X wieku, a także prowadzone przez książęta mazowieckie i ruskie, a następnie także litewskie, spory i walki toczone aż do początków XV stulecia, nie doprowadziły do rozstrzygnięcia konfliktów o przynależność tych terenów. Sytuację terytorialną i polityczną ustabilizowała dopiero unia polsko-litewska, najpierw personalna, a później realna, która ujęła Podlasie w granicach państwa polsko-litewskiego. W wyniku zachodzących przemian ziemie podlaskie znalazły się w nowej sytuacji politycznej, ekonomicznej i społecznej. Zaczęły zespalać się w nowy organizm, który stał się platformą łączącą Polskę i Litwę. Wyształciło się nowożytne Podlasie, już nie tylko w znaczeniu regionu historycznego, ale również w sensie odrębnej jednostki administracyjnej państwa polsko-litewskiego i w trwałych granicach znanych z okresu XVI-XVIII wieku. Pogranicze polsko-litewsko-ruskie w XVI stuleciu ukształtowane zostało jako województwo podlaskie, pierwotnie jeszcze w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, a następnie jako należące już do małopolskiej prowincji Korony Królestwa Polskiego, w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W 1520 roku szlachta mazowiecka kolonizująca Podlasie i posługująca się na jego obszarze prawem polskim wyjednała u wielkich książąt litewskich utworzenie z ziem: drohicckiej, mielnickiej, bielskiej, kobryńskiej, kamienieckiej i brzeskiej województwa (początkowo nie posiadającego nazwy) ze stolicą w Drohiczyźnie. W związku z tym aktem terytoria te przestały podlegać wojewodom i innym rządcom wielkksiążęcy rezydującym w dalekich Trokach, a znalazły się w ramach nowego województwa. Następnie, w związku z reformą administracyjną Litwy z 1566 roku, z południowej części litewskiego województwa trockiego wydzielono województwo podlaskie ze stolicą w Brześciu, natomiast z północnej części utworzono województwo podlaskie ze stolicą w Drohiczyźnie². W roku 1569 na mocy Unii Lubelskiej województwo podlaskie zostało inkorporowane do Korony. Złożyły się na nie ziemie – bielska, drohiccka i wyloniona z niej mielnicka. Układ ten przetrwał aż do czasu rozbiorów.

W XVI wieku stworzono stałą administrację terenów podlaskich w ramach prawnych i polityczno-ustrojowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Sejmiki w województwie podlaskim odbywały się dla wszystkich ziem. Wszystkie ziemie miały swoje sejmiki poselskie. Kilka ziem mogło łączyć się na obrady w obrębie jednego sejmiku. Każda ziemia lub powiat równy ziemi miały prawo obierania na sejmiku dwóch posłów. Zdarzały się również zjazdy wspólne dla dwóch województw, co dotyczyło oczywiście sejmików poselskich, gdyż inne były bardziej rozdrobnione. W XVI wieku rosła ogólna liczba sejmików i poszczególnych ich rodzajów, co wynikało również z rozwoju terytorialnego państwa. Na terenach włączonych do Rzeczypospolitej na mocy Unii Lubelskiej działało znacznie mniej sejmików, jednak z wyjątkiem województwa podlaskiego, gdzie zwoływano sejmiki do Bielska, Brańska, Drohiczyzna i Mielnika. Natomiast tereny Wołynia i Ukrainy miały tylko po jednym sejmiku w każdym z tych rozległych przecież regionów. Miejsca zgromadzeń sejmikowych na Podlasiu wyznaczało najpierw prawo zwyczajowe, a następnie kwestię tą uregulowały uchwały sej-

² W. Jarmolik, *Początki województwa podlaskiego*, „Podlasie”, cz. 2, Białystok 1988, s. 15 i n.

mowe. Miasta, miasteczka, a wcześniej także położone w „szczerym polu” miejsca gromadzenia się szlachty na wiece i spotkania z księciem, później na sejmiki ziemskie decydujące o sprawach lokalnych, a wreszcie na sejmiki poselskie, ustaliły się wraz z określeniem liczby wybieranych przedstawicieli szlachty. Miało to przeciwdziałać coraz bardziej uciążliwemu i utrudniającemu obrady tłumnemu gromadzeniu się szlachty przywykłej do dawnego zwyczaju osobistego przybywania do monarchy. Szlachta podlaska domagała się przyznania sejmikom prawa do wysyłania większej liczby swych przedstawicieli, co jednak skończyło się niepowodzeniem, gdyż nie chciano robić z sejmum tłumnego zjazdu mas szlacheckich. Ostatecznie stan rycerski zaakceptował ten fakt, ale posłów krępował instrukcjami oraz przysięgami zobowiązującymi ich do podejmowania działań w interesie swych wyborców i całej społeczności lokalnej.

Po Unii Lubelskiej działalność sejmików szlacheckich na Podlasiu, oprócz *stricte* instytucjonalnego wymiaru, miała również rozległy i wielopoziomowy aspekt zogniskowany – personalny, rodzinny i fakcyjny. Zakres aktywności sejmików, postrzegany przez pryzmat rzeczywistych możliwości decyzyjnych i władczych poszczególnych osób oraz grup uczestniczących w zgromadzeniach, był uzależniony od zasięgu i siły wpływów tychże osób i grup oraz ich pozycji społecznej i politycznej. Do podstawowych zadań sejmików podlaskich należało pełnienie funkcji administracyjnych i sprawowanie władzy w zakresie swoich kompetencji. Należały do nich uchwały poborowe i wszelkie inne dotyczące problemów lokalnych, a także elekcja deputatów oraz obiór urzędników. Postanowienia zjazdów wydawane były w imieniu całej miejscowej szlachty, więc były podejmowane kolegialnie i reprezentowały poglądy ogółu obywateli danej ziemi, czy województwa³.

Na pozycję sejmików wpływało wiele różnorodnych czynników, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Informacje o wydarzeniach lokalnych i ogólnokrajowych napływające do sejmików oficjalnymi i nieoficjalnymi kanałami oraz działania różnych osób oraz grup mające charakter agitacyjny i propagandowy były elementami, które oddziaływały z zewnątrz. W ten sposób, niejako z drugiej linii, prowadzili swoją lokalną politykę miejscowi dygnitarze, duchowieństwo, przedstawiciele innych zjazdów, a przede wszystkim dwór królewski. Był to również obszar, gdzie aktywnie działała podlaska magnateria. Wyraźnie widoczne były wpływy i rywalizacja o władzę, która odbywała się pomiędzy możnowładczymi rodami. W XVII wieku sukcesy osiągnięte przez Radziwiłłów na sejmikach podlaskich były systematycznie podważane przez agitacyjne działania Sapiechów. Tak było na sejmiku ziemi brańskiej z września 1665 roku, gdzie Bogusław Radziwiłł uzyskał pomyślne dla niego postanowienia szlachty w kwestii obrania go wodzem generalnym województwa i pewny był poparcia całej szlachty podlaskiej. Jednakże sejmikująca szlachta drohicka i mielnicka, poddana została silnej agitacji sapieżyńskiej i niespodziewanie podjęła negatywne dla Radziwiłłów postanowienia⁴. Równie aktywne w tym względzie były inne magnackie rody, np. Pacowie, którzy także bez pardonowo rywalizowali o wpływy z Sapiehami i Radziwiłłami. Zmienność dominacji poszczególnych rodów świadczyła o nieustannie toczącej się walce politycznej o wpływy i władzę. Natomiast od wewnątrz działały siły wytwarzane przez poszczególne sejmiki podlaskie i ich uczestników. Do tej grupy czynników

³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), *Księgi mielnickie grodzkie* (dalej: KMG), sygn. 001.k. 407-407v, tamże, 410v-414.

⁴ J. Siedlecki, *Brańsk Bogusława Radziwiłła 1653-1669*, Białystok 1991, s. 47.

należały wszelkie mechanizmy związane z funkcjonowaniem struktury społecznej, a więc pozycje poszczególnych jednostek i grup oraz relacje pomiędzy nimi. Tak więc ci, którzy mieli autorytet i siłę perswazji oraz potrafili formalnie i zakulisowo wpływać na uczestników zjazdu i decydentów, a także – co było tego bezpośrednią konsekwencją – mieli również decydujący wpływ na porządek, przebieg i efekty obrad. Mieli oni zatem największy udział we władzy, która była aktualnie w zasięgu danego sejmiku. Również na płaszczyźnie wewnętrznej widoczne były ingerencje rodów magnackich. Ich członkowie uprawnieni do udziału w sejmikach niejednokrotnie aktywizowali się osobiście i działali także bezpośrednio podczas obrad. Tak było podczas konfliktu Radziwiłłów z Pacami, toczonego się wokół sprawy przyznania buławowy hetmana polnego litewskiego Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi, czego legalność kwestionowana była przez Michała Kazimierza Paca. Obie strony zabiegały wówczas o poparcie sejmików litewskich i koronnych, w tym także podlaskich. Radziwiłł osobiście przybył na sejmik nowogrodzki i mimo opozycji pacowskiej został wybrany marszałkiem. W tym czasie Bogusław Radziwiłł miał uczestniczyć w sejmiku brzeskim i prosił Michała Kazimierza o zobowiązania tamtejszych klientów o udzielenie mu pomocy. Kiedy już większość sejmików odbyła się, książę zażyczył sobie zostać posłem, ale nie udało się pokonać opozycji propacowskiej⁵. Długotrwały konflikt zakończyła dopiero mediacja samego króla.

Zindywidualizowane postrzeganie pozycji sejmików w pozwala dostrzec w zjazdach szlacheckich nie tylko bezosobową instytucję będącą częścią systemu administracyjnego i politycznego, ale również wyodrębnić grupę składającą się z konkretnych jednostek, które były inicjatorami, kreatorami i beneficjentami działalności sejmikowej. Zakres władzy poszczególnych osób i grup, zarówno na zjazdach jak i ogólnie w sprawach ziemi, wiązał się bezpośrednio z rozdziałem sejmikowych funkcji. Krąg osób sprawujących funkcje powierzone przez sejmiki był dość ograniczony. Powtarzały się te same nazwiska, większość osób sprawowała swe funkcje wielokrotnie⁶. Niektórzy z podlaskich parlamentarzystów posłowali kilkakrotnie⁷. Co ciekawe część z tych osób otrzymywała mandaty poselskie z różnych ziem i sejmików. Osoby kilkakrotnie pełniące na Podlasiu funkcje sejmikowe pochodzące z wyborów mogą być bez większych wątpliwości uznane za lokalnych przywódców, a to z kolei pozwala przyjąć założenie, że to właśnie ci ludzie odgrywali na sejmikach podlaskich ważną, a może nawet najważniejszą rolę. Uznać więc można, że w tym sensie w znacznym zakresie sprawowali oni władzę. Niewątpliwie niezbędnym warunkiem było posiadanie silnej osobowości oraz autorytetu u szlachty podlaskiej. Autorytet mógł decydować o powierzeniu przez szlachtę danej osobie funkcji i urzędów, co również na zasadzie sprzężenia zwrotnego działało w drugą stronę, powodując wzmocnienie tegoż autorytetu. Zapewne innym istotnym czynnikiem był majątek, który także miał wpływ na powagę posiadacza ziemskiego. Pozycję w stratyfikacji stanu szlacheckiego wzmocniał niewątpliwie fakt sprawowania godności ziemskiej na Podlasiu. Nie musiała to być godność dająca rzeczywistą

⁵ J. Jaroszek, *Działalność polityczna Michała Kazimierza Radziwiłła w latach 1666-1669*, [w] *Z nieznanego przeszłości Białej i Podlasia*, T. Wasilewski i T. Krawczak (opr.), Biała Podlaska 1990, s. 183-186.

⁶ AGAD, *Księgi drohuckie grodzkie* (dalej: KDG), seria II, sygn. 029, k. 205v- 213v; tamże, sygn. 030, k. 744v-746; tamże, sygn. 035, k. 1095-1098; tamże, sygn. 042, k. 767-772v; KMG, sygn. 004, k. 498v-499v; tamże, *Księgi brańskie grodzkie* (dalej: KBG); tamże, sygn. 028, k. 621-623; sygn. 032, k. 356-358v.

⁷ Tamże, KDG, seria II, sygn. 036, k. 200-209v; tamże, sygn. 042, k. 411-412v; tamże, sygn. 042, k. 994v-999.

władzę, ale również mająca znaczenie prawie wyłącznie reprezentacyjne. Każdy tytuł wyróżniał osobę nim obdarzoną spośród masy szlacheckiej i dodawał jej prestiżowego znaczenia. Uzyskanie niektórych tytułów wymagało nie tylko poparcia szlacheckiego, ale także posiadania możliwości i środków do uzyskania protekcji odpowiednio wysoko usytuowanych możnych. Rozdział funkcji na sejmikach podlaskich świadczy o tym, że wiele urzędów i godności powierzano osobom już utytułowanym, wywodzącym się ze szlachty urzędniczej. Praktyka pisarza czy sędziego grodzkiego ułatwiała zdecydowanie uzyskanie funkcji sejmikowych na Podlasiu. W każdej ziemi przynajmniej jeden z posłów, a w wielu przypadkach obaj, sprawowali dodatkowo jakiś urząd⁸. W drugiej połowie XVI wieku oraz w całym stuleciu XVII, urząd sędziego grodzkiego był niezbędnym stopniem w karierze politycznej każdego szlachcica chcącego w przyszłości osiągnąć urzędy ziemskie. Wielokrotnie sędziowie grodzcy byli wybierani na posłów. Tak było na zjazdach ziemi bielskiej, gdzie urzędnicy brańscy awansowani następnie na sędziów ziemi bielskiej, często marszałkowali sejmikom, a potem już jako posłowie reprezentowali ziemię bielską na sejmach walnych. Podobnie rzecz miała się w ziemi drohickiej, gdzie piastowanie urzędu wojskiego lub podstarościęgo ułatwiała uzyskanie od sejmiku funkcji poselskiej⁹. Rzadko zdarzało się, aby wybrano delegata nie piastującego jakiegś godności ziemskiej. Ci, którzy byli w takiej sytuacji, dość szybko po wyborze osiągalni, mniej lub bardziej znaczące, godności i stanowiska urzędnicze¹⁰. Do tego grona sporadycznie dołączały nieliczne osoby, które nie spełniały kryteriów związanych z piastowaniem godności i urzędów, ale posiadały osobiste cechy pozwalające im uzyskać zaufanie szlachty, co owocowało powierzaniem im funkcji sejmikowych.

Administracja sprawowana przez sejmiki ziemskie na Podlasiu była szczególnie istotna dla trwałości stosunków wewnętrznych struktury państwowej. Najbardziej rozległymi przedmiotami sejmikowego administrowania był zarząd: skarbowy, wojskowy i sądowy. Te trzy sfery administracji lokalnej czerpały z sejmiku rzeczywistą siłę swej władzy. W pewnym zakresie administracji wojewódzkiej określoną dziedzinę interesów miał swoim zasięgu Kościół katolicki, który jednak funkcjonował na zasadach odrębności. Podobnie miasta cieszyły się samoistością w zakresie swej wewnętrznej istoty uszczuplając w ten sposób obszar administracji wojewódzkiej. Również policyjno-sądowa władza dziedziców nad poddanyymi zmniejszała nieco zakres władzy administracyjnej sejmików. Najwięcej odbierały jej urzędy koronne, głównie starostowie, którzy od dawna zajmowali się wykonywaniem obowiązków ciężących na administracji wojewódzkiej. Starosta grodowy czy zamkowy obowiązany był dbać o spokój oraz bezpieczeństwo osób i własności. Był on monarszym ramieniem, które mocą swej władzy mogło karać złoczyńców naruszających pokój publiczny. W zamku grodowym mieściło się więzienie, w którym osadzano gwałtowników. Wyjątkowo tylko szlachta działała wspólnie ze starostą w obronie zakłóconego porządku. Ponieważ administracja była pewnym obciążeniem dla osób ją sprawujących, szlachta unikała przyjmowania na siebie troski o dobro całego województwa, gdyż pociągało to za sobą duże koszty, którym poddać nie mogła. Nie było środków finansowych na te cele, ponieważ sejmiki wojewódzkie nie wprowadziły podatków miejscowych, a i urzędy koronne nie miały na

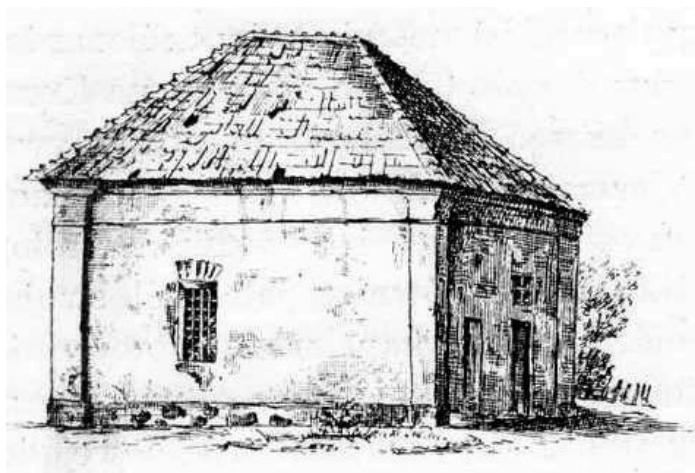
⁸ Tamże, KMG, sygn. 001, k. 407-407v, tamże, k. 410v-414.

⁹ W. Kuczyński, *Pamiętniki 1668-1737*, Białystok 1999, s. 60.

¹⁰ E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz (opr.), *Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. Spisy*, Kurnik 1994, s. 18 i n.

to pomocy materialnej ze skarbu centralnego.

W okresie istnienia skarbu wojewódzkiego, zasilanego dochodami z czopowego i szelężnego (a więc przez ponad sto lat, aż do czasów stanisławowskich), sejmiki wojewódzkie zarządzały jego funduszami, przeznaczając je na bardzo różne cele. Udzielano zapomóg biedniejszym klasztorom, wspierano niektóre kościoły parafialne, udzielano pomocy pieniężnej pogorzelcom lub szlachcie dotkniętej innymi klęskami, a także przeznaczano niekiedy pewne sumy na utrzymanie w porządku ksiąg sądowych czy archiwum powiatowego. Natomiast w okresie przed ustanowieniem skarbu wojewódzkiego, a także po zakończeniu jego działalności, środków takich nie było i nie troszczono się o zaspokajanie tego rodzaju potrzeb. Kiedy zabrakło dochodów zasilających skarb wojewódzki nie wprowadzono miejscowych podatków, które pozwoliłyby lokalnej szlachcie nadal świadczyć pomoc publiczną realizowaną w imię dobra wspólnego¹¹. Incydentalnie zdarzały się w XVI i XVII wieku przypadki dobrowolnego opodatkowania się miejscowej szlachty i kmieci celem budowy archiwum do przechowywania ksiąg sądowych. Miało to miejsce szczególnie w grodach pozbawionych obronnego zamku, w którym zwykle mieściły się kancelarie i gdzie przechowywano akta ziemskie i grodzkie. W XVIII stuleciu nie pojawiały się w laudach sejmików podlaskich informacje nawet i o tego rodzaju inicjatywach. Dbałość o gród, a więc i o znajdujące się w nim archiwa należała formalnie do obowiązków urzędu starościńskiego, obok ciężącego na nim również obowiązku zapewnienia bezpieczeństwa sądom i osobom na nie przybywającym, a także utrzymania żołnierzy grodowych i więźniów.

Kancelaria ziemi bielskiej w Brańsku

W kwestiach administracyjnych sejmik szczególnie uaktywniał się, gdy występowały sytuacje nadzwyczajne i w związku z tym trzeba było podjąć działania we wspólnym interesie stanu szlacheckiego. Działo się tak np. po wyjściu z województwa pospolitego ruszenia. Sejmik podejmował wówczas czynności należące do policji

¹¹ Zob. E. Szum, *Skarbowość województwa podlaskiego w okresie I Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 8 (2010).

ziemskiej, jako straży bezpieczeństwa¹². Kiedy z pospolitym ruszeniem wyszli z województwa wszyscy obowiązani do tego, w tym urzędnicy, starostowie, kasztelanowie i wojewoda, a w dworach zostały kobiety z dziećmi, wówczas zachodziła potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa ich życia i majątku¹³. Pod nieobecność starosty zastępstwo powierzano urzędnikowi ziemskiemu zwanemu wojskim. W czasie pokoju zajmował on najniższe miejsce w hierarchii urzędników ziemskich, ale podczas pospolitego ruszenia w jego rękach spoczywał niezwykle ważny urząd, który określano strażą bezpieczeństwa publicznego w województwie. Wojski rezydował wtedy w głównym zamku obronnym województwa, był również najwyższym sędzią i wykonawcą władzy policyjnej. W sądzie wojskim zasiadali także sędziowie grodcy. Niekiedy wojski miał pod swą władzą siłę zbrojną złożoną ze szlachty, na której nie ciążył obowiązek służby wojskowej oraz pachołków miejskich i braci cechowej. Był on urzędnikiem ziemskim mianowanym przez monarchę, co pozwalało mu przystępować do pełnienia obowiązków bez zgody sejmiku. Jednak szlachta starała się też i w tej kwestii mieć swój liczący się głos. Na sejmiku obozowym z liczby kilku powiatowych wojskich szlachta obierała jednego, któremu powierzała obronę domową, a więc wszelkie sprawy związane z bezpieczeństwem publicznym¹⁴. Wojski przez okres nieobecności szlachty przebywał na zamku głównym, w miarę możliwości objeżdżając także inne zamki oraz grody, miasta i miasteczka, celem dokonania ich lustracji pod kątem przygotowania do obrony. Po powrocie szlachty z pospolitego ruszenia wojski składał swój urząd, opuszczał zamek i wnosił do grodu manifest opisujący podejmowane przezeń działania w czasie pełnienia obowiązków. Związany z pospolitym ruszeniem udział sejmiku w zabezpieczaniu porządku i pokoju domowego zdarzał się kilkakrotnie w XVII wieku, ale już w stuleciu XVIII nie miał miejsca, bywali więc wojscy, którzy nigdy nie mieli okazji pełnić czynności swego urzędu.

W obszarze administracji wojewódzkiej, która długo nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania sejmików, ożywienie przyniosły dopiero reformy Sejmu Czteroletniego. W ich wyniku powstały komisje porządkowe cywilno-wojskowe. Była to instytucja z zakresem czynności niemal ściśle administracyjnym. Po raz pierwszy stworzono wówczas stały organ administracji wojewódzkiej, który wywodził się z formuły sejmiku gospodarskiego. Sejmiki gospodarskie z poprzednich okresów, nazywane również sejmikami „dobrego porządku” („*boni ordinis*”), były pierwotnymi zawiązkami, z których rozwinęły się komisje cywilno-wojskowe¹⁵.

Sejmiki gospodarskie zajmowały się głównie administracją skarbowo-wojskową, ponieważ zbierając się tylko raz w roku nie miały dość czasu, aby podejmować jeszcze inne czynności administracyjne. Wydzielono więc z ich cyklicznej działalności stałe komisje cywilno-wojskowe, a zakres ich czynności był bardzo szeroki. Oprócz udziału w ogólnym zarządzie wojskowym i skarbowym komisje sprawowały całą administrację miejscową. Należało do nich administrowanie drogami, szkołami parafialnymi, zakładami dobroczynnymi, szpitalami i ich funduszami, a także dozór nad systemem miar i wag. Do kompetencji komisji należały również wszelkie czynności policyjne, kontro-

¹² AGAD, KDG, seria II, sygn. 045, k. 484v-486v.

¹³ Tamże, KBG, sygn. 018, k. 864-864v.

¹⁴ Tamże, sygn. 042, k. 644-646v.

¹⁵ Zob. J. Sobczak, *W sprawie organizacji i działalności Komisji Porządkowych cywilno-wojskowych 1790-1792*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 30.

la przejezdnych i wydawanie dokumentów podróŜnych, a takŜe w pewnym zakresie niektóre czynności sadowe. Administracja centralna wymagała takŜe od komisji prowadzenia obliczeŃ statystycznych i szeregu informacji niezbędných przy sporządzaniu spisów ludności¹⁶. Ogrom obowiązków komisji cywilno-wojskowych – którym zresztą nie mogły one podołać w naleŜyty sposób – uzasadnia pogląd, Ŝe przed ich ustanowieniem administracja wojewódzka *sensu stricto* praktycznie nie funkcjonowała.

Sejmik jako organ administracji ogólnej, przeciąŜony czynnościami i pogrąŜony w ŷywiole ŷycia politycznego, obłoŜony cięŜarem administracji skarbowej i wojskowej wyczerpywał swe moŜliwości i siły w wykonywaniu zadaŃ wyŜszych, skutkiem czego nie miał juŜ czasu i energii dla spraw pomniejszych, za jakie uwaŜał czynności podjęte póŷniej przez komisje cywilno-wojskowe¹⁷. Powołane w Koronie i na Litwie mocą postanowienia sejmu z listopada 1789 roku komisje porządkowe cywilno-wojskowe, w ogólnej liczbie 72, działały równieŜ na Podlasiu – w Drohiczynie i Mielniku¹⁸. Stały się one pierwszymi jednolitymi organami terenowymi wypełniającymi liczne funkcje administracyjne.

Na Podlasiu struktura i funkcje oraz praktyka działania instytucji sejmiku ziemskiego uwarunkowane były charakterem i specyfiką tego regionu. W administracyjnej działalności podlaskich sejmików uwidaczniały się te same cechy, które były obecne w całoŷtałcie ich aktywności politycznej. W systemie organizacyjnym urzędów sejmikowych była to kolegialność oparta na zasadzie równości, z tendencją do koncentracji demokratycznej władzy w zasięgu sejmikowych funkcji i urzędów. Konfederackie sądy kapturowe liczyły nawet i stu członków, w sądach skarbowych pracowało kilkadziesiąt. Do czynności administracyjnych powoływano często wieloosobowe komisje, a przewodniczący sprawował swą funkcję tylko okresowo. Znamienne jest Ŝe, u podstawy samorządowej piramidy szlacheckiej władzy było stosunkowo duŜo, a u góry juŜ znacznie mniej.

Samodzielna funkcja ustawodawcza sejmików ziemskich w Koronie Królestwa Polskiego podupadła wraz z powstaniem dwuizbowego parlamentu i rozpoczęcia w jego ramach działalności izby poselskiej. Sejmiki nadal jednak odgrywały bardzo waŜną rolę w ŷyciu politycznym szlacheckiego paŃstwa, stanowiąc mocną podstawę w pionowej strukturze zgromadzeŃ prawodawczych Rzeczypospolitej. Tym samym były istotnym elementem suwerenności narodu szlacheckiego.

Zakres administracyjnej działalności sejmików postrzegany z perspektywy ich pozycji w systemie ustrojowym i związaných z nią uprawnieŃ był stosunkowo zmienny i róŜny w poszczególných podokresach istnienia I Rzeczypospolitej. Proces zmian zachodzących w znaczeniu i roli sejmików miał charakter organicznie rozwijającego się ruchu, najpierw w kierunku odśrodkowym zmiernającym do uzyskania decentralizacji władzy, a następnie po osiągnięciu swoistego apogeum, powracającym w kierunku dośrodkowym mając na celu wtórne zcentralizowanie rozproŷzonej i osłabionej władzy paŃstwowej. Sejmiki dotarliŷy w koŃcowym okresie demokracji szlacheckiej do naj-

¹⁶ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 1764-94. Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Warszawa 1899, s. 428.

¹⁷ Zob. J. Sobczak, *Organizacja i sádownictwo kaliskiej komisji porządkowej cywilno-wojskowej (1790-1791)*, „Rocznik Kaliski”, t. 17 (1984).

¹⁸ H. Mierzwiński, *Rola południowego Podlasia w okresie Sejmu Wielkiego i Konstytucji 3 Maja*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, nr 2, 3 (14)/ 1991.

wyższego poziomu swej powagi, utrzymały się w tym stadium przez dwa pokolenia, a następnie od roku 1717 zaczęły tracić wpływy i znaczenie. Zmniejszył się zakres ich czynności i po około dwustu latach funkcjonowania wróciły do wcześniejszego poziomu, na jakim sytuowały się przed pierwszym *interregnum*¹⁹. To właśnie bezkrólewia odegrały w historii sejmików rolę znaczącą i miały istotny wpływ na zakres administracji wykonywanej przez zgromadzenia szlacheckie. Pierwsze bezkrólewie stanowiło początek nowego kierunku także w rozwoju sejmików podlaskich. W końcowym okresie rządów Zygmunta Augusta administracyjna działalność sejmików koncentrowała się w stosunkowo wąskim kręgu. Były one wówczas przede wszystkim organem reprezentacyjnym, czynnikiem zogniskowanego w sejmie walnym prawodawstwa ogólnego. Posłowie delegowani przez sejmiki ziemskie, na forum sejmowym podejmowali decyzje w sprawach państwa. Rola sejmików podlaskich oraz innych wyrażających opinie i dążenia poszczególnych regionów Rzeczypospolitej traciła swój indywidualny charakter. Ograniczona była do cząstkowego, realizowanego za pośrednictwem posłów, udziału w definiowaniu ogólnej woli narodu politycznego oraz stanowieniu prawa państwowego. W tym czasie również rola sejmików podlaskich jako organu administracyjnego była niezbyt wydatna, a zakres władzy znacznie ograniczony. Nie miały one samostnej siły napędowej, a ich aktywność uzależniona była w dużym stopniu od monarchy lub sejmu. Sejmiki nie mogły stanowić uchwał w kwestiach administracji miejscowej, a wszelkie lokalne sprawy wymagały wyjednania przez ziemskich posłów zgody sejmu na zwołanie zjazdu i podjęcie uchwał, które następnie uzyskać musiały sankcje sejmowe. Aktywnie uczestniczyły natomiast sejmiki podlaskie w wymiarze sprawiedliwości, poprzez wybór kandydatów na urzędy sądowe ziemskie, który odbywał się w województwie. W ograniczonym stopniu miały sejmiki podlaskie władzę w kwestiach zarządu wojskowego, przede wszystkim w stosunku do pospolitego ruszenia. W porównaniu z uprawnieniami zgromadzeń szlacheckich na innych etapach ich rozwoju, były to więc możliwości niewielkie i nieadekwatne do zapotrzebowania na podejmowanie działalności samorządowej.

Wskutek pierwszego bezkrólewia nastąpiła bardzo ważna zmiana w politycznym stanowisku sejmików podlaskich. Uwolniły się one od dotychczasowej zależności, przejęły inicjatywę i nabrały samodzielności w podejmowaniu decyzji. Wybiły się na wyższy poziom władzy politycznej²⁰. W kolejnych bezkrólewiach nośnikiem wzrostu znaczenia i zakresu władzy sejmików na Podlasiu była instytucja konfederacji oraz wieńczące okresy *interregnum* elekcje. To właśnie w tych zjawiskach kumulowały się siły sprawcze władzy politycznej, tworzące z czasem coraz mocniejszy i sprawniej działający mechanizm w życiu politycznym całej Rzeczypospolitej. Przy ich pomocy szlachta podlaska starała się wypełnić luki ustroju państwa²¹. Konfederacja zawiązana w jednym województwie, po przyłączeniu się do niej innych województw, w liczbie dającej większość, stawała się konfederacją generalną. Akt konfederacji spisywano i wciągano

¹⁹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993, s. 217-225.

²⁰ Zob. E. Dubas-Urwanowicz, *Kiedy problemy lokalne stają się racją stanu państwa. Konfederacje pierwszych dwóch bezkrólewi w XVI-wiecznej Rzeczypospolitej*, [w] *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, Z. Anusik (red.), Łódź 2007; Taż, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998; T. Piliński, *Bezkrólewie po Zygmuncie Augustu i elekcja króla Henryka*, Kraków 1872; S. Płaza, *Wielkie bezkrólewia*, Kraków 1984.

²¹ AGAD, KMG, sygn. 005, k. 115-122v.

do akt sądowych²². Konfederacje kapturowe, czyli tzw. kaptury, zawiązywane na Podlasiu jako zbrojne związki szlachty nakładały podatki oraz powoływały własne sądy, mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa danej ziemi, województwa i całego kraju²³. Stanowiły one formę organizacji państwa i narodu w okresach bezkrólewia, kiedy ustawało funkcjonowanie normalnych władz i sądów. Wykorzystywane były jednak przez szlachtę podlaską również do realizacji zamierzeń, których nie mogła lub nie chciała wykonać władza w okresie rządów królewskich. Dlatego za sprawą konfederacji możliwa była zmiana pozycji, funkcji i znaczenia sejmików w okresach bezkrólewia. Konfederacje stanowiły czynnik aktywizujący obywateli i korygujący wady ustroju Rzeczypospolitej. Były przejawem szlacheckiej demokracji bezpośredniej, pełniąc początkowo konstruktywną funkcję, ale wraz z upływem czasu i postępującymi zmianami związanymi z ich wykorzystywaniem do celów partykularnych, stały się czynnikiem destrukcyjnym w życiu politycznym Podlasia i całego państwa polsko-litewskiego. W okresie oligarchii magnackiej konfederacje stawały się często orężem w rękach poszczególnych facji i służyły realizacji ich partykularnych interesów. W XVIII wieku sięgano po instytucję konfederacji celem przeprowadzenia pod jej węzłem tylko obrad sejmku, gdyż zawiązanie przez posłów konfederacji umożliwiało ominięcie zasady jednomyślności i *liberum veto*. Obowiązująca w konfederacjach reguła większości wykluczała możliwość zerwania sejmku skonfederowanego. Z podobnych przyczyn konfederacje stały się również czynnikiem usprawniającym działalność sejmików podlaskich, ale nierzadko były także wykorzystywanym na zjazdach narzędziem walki politycznej. W XVII wieku i w stuleciu XVIII zawiązywano również konfederacje „przy królu”, które miały być wyrazem poparcia przez szlachtę zamierzeń i działań urzędującego monarchy²⁴. Charakter konfederacji prokrólewskiej miał np. sejmik podlaski okresu wojny północnej, zwołany w czasie aktywnej rywalizacji na Podlasiu stronników Augusta II i Stanisława Leszczyńskiego. Sejmik odbył się 16 czerwca 1704 roku w Drohiczynie. Opowiedział się jednoznacznie po stronie Augusta II, wydając jednocześnie uchwałę o konieczności czynnej obrony lokalnych ziem przed jednostkami sapieżyńskimi wspomagany przez Szwedów²⁵. Konfederacje „przy królu” odróżniano od konfederacji zawieranych „przeciw królowi”, zwanych rokoszami. Monarcha w takiej sytuacji powodował zawiązanie konfederacji swoich zwolenników, albo też mógł uznać postulaty konfederacji związanej przeciw niemu i przyłączywszy się do niej nadać jej cechy legalności²⁶. Szlachta podlaska zwykle opowiadała się po stronie monarchy i zawsze nader niechętnie przyłączała się do rokoszów, co wynikało z dużego szacunku, jakim darzono polskich władców na Podlasiu oraz wynikającej z tego pewnej powściągliwości posłów podlaskich w aktywności na sejmach²⁷. Podlascy przeciwnicy konfederacji zawiązywanych „przeciw królowi” w krytycznych momentach odwlekali decyzje sejmikowe, albo unikali zajmowania w nich radykalnego stanowiska. Tak było np. na zjeździe sandomierskim w czasie rokoszu Zebrzydowskiego, kiedy to posłowie podlascy odmówili poparcia związku, a wielu z nich nie podpisało nawet aktu konfederacji, obawiając się doprowadzenia przez kry-

²² Bardach i inni, dz. cyt., s. 225-226.

²³ AGAD, KMG, sygn. 005, k. 83-87.

²⁴ Tamże, KDG, seria II, sygn. 013, k. 204v-208v.

²⁵ M. Wagner, *Działania wojenne na Podlasiu w latach wojny północnej (1702-1706)*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. 5 (1997), s. 80.

²⁶ AGAD, KDG, seria II, sygn. 013, k. 197-198v i 383-396.

²⁷ Tamże, k. 197v-198v.

tykujących króla rokoszan do wojny domowej²⁸. Jak się zresztą później okazało w swojej postawie mieli całkowitą słuszność. Posłowie drohiccy, mielniccy i bielscy przybyli na zjazd spóźnieni, nie byli aktywni podczas obrad i opuścili zjazd jako jedni z pierwszych. Za ich przykładem poszli również przedstawiciele innych województw²⁹. Na akcie zawiazania konfederacji znajdują się podpisy około 70 szlachty podlaskiej, co w stosunku do liczby 500 osób z Podlasia zobowiązanych uchwałami sejmików podlaskich do udziału w zjeździe jest względnie niewielkim ułamkiem³⁰. Źródła nie zawierają informacji o udziale szlachty podlaskiej w dalszych działaniach konfederacji sandomierskiej. Oczywiście byli na Podlasiu również odmiennie w tych kwestiach usposobieni obywatele, ale nie podejmowali oni raczej aktywności w kierunku przełożenia swoich poglądów na skonkretyzowane działania, a co najwyżej przyłączali się do innych grup szlacheckich. Między podlaskimi zjazdami w okresach bezkrólewia, między konfederacją sejmikową i następnie udziałem sejmików w elekcji, a zakresem ich władzy w normalnych warunkach zachodził ścisły związek. Największe znaczenie miała tu konfederacja czasu pierwszego bezkrólewia, a późniejsze wkraczały na utarte już szlaki³¹.

Po śmierci ostatniego z jagiellońskich władców pozostało opustoszałe miejsce przy sterze państwa. Nie było wówczas w Rzeczypospolitej głównego zarządcy spraw publicznych, administracji, a także naczelnego wodza i zwierzchnika wymiaru sprawiedliwości. Instytucje działające na Podlasiu byłyby w tej sytuacji wystarczające do zapewnienia powagi ustrojowi i prawu Rzeczypospolitej, gdyby nie postawy części szlachty, która po śmierci monarchy głosiła przekonanie o wszechogarniającej swobodzie stanu rycerskiego usamowolnionego bezpotomną śmiercią władcy. W szeregach niższej, a nawet i średniej szlachty powtarzano pogląd, jakoby straciła ona jedyne zwierzchnika i sędziego, bez którego miała nie podlegać już żadnej jurysdykcji i władzy, a nawet żadnemu prawu³².

²⁸ Tamże, k. 204v-208v.

²⁹ J. Dziegielewski, *Podlasie koronne w czasie rokoszu sandomierskiego*, [w] *Z nieznaney przeszłości Białej i Podlasia*, (opr.) T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 148 i n.

³⁰ AGAD, *Archiwum Radziwiłłów*, dz. II, t. 4, nr 468.

³¹ Zob. S. Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572-1574)*, Kraków 1969; tenże, *Wielkie bezkrólewia...*

³² Zob. S. Gruszecki, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572-1573)*, Warszawa 1969.

Laudum sejmikowe

Większość szlachty na Podlasiu miała jednak odmienne zdanie. Niemniej przez ogół podlaskich obywateli przeszedł silny prąd podnoszący świadomość znaczenia politycznego i społecznego stanu szlacheckiego. Miejscowo pojawiły się przejawy swawoli, a nawet rozruchy i gwałty. O zachowanie spokoju i wykonywanie obowiązków nakładanych przez obowiązujące nadal z pełną mocą prawo powszechne apelowały wówczas osoby możne i duchowne, cieszące się autorytetem lokalnym i ogólnopodlaskim³³. Środkiem zaradczym na ten stan rzeczy stały się tworzone przez podlaskie sejmiki konfederacje, nazywane na Podlasiu także sprzysiężeniami, kapturami, spiskami oraz związkami dla ratowania ziemi, województwa, Rzeczypospolitej. Pierwotną przyczyną ich powoływania była potrzeba przywrócenia i utrzymania stanu przestrze-

³³ AGAD, KDG, seria II, sygn. 005, k. 36-37.

gania obowiązującego prawa, zachowania ładu i porządku wewnętrznego, oddalenia zagrożenia zewnętrznego oraz zapobieżenia rozluźnieniu więzi społecznych. Zapewnieniu bezpieczeństwa zewnętrznego służyć miało ogłoszenie gotowości wojennej województwa podlaskiego, opartej na pospolitym ruszeniu. Natomiast spokój wewnętrzny zapewnić miało przejście władzy sądowniczej, a także ślubowanie składane przez konfederatów, które dotyczyło zobowiązania się do przestrzegania prawa i nienaruszania w żaden sposób pokoju i porządku powszechnego³⁴. Szlachta podlaska zebrana na skonfederowanym sejmiku w Brańsku w 1587 roku złożyła władzę sądowniczą i sprawy obronności całego województwa na barki związanej konfederacji, zapewniając w ten sposób spokój wewnętrzny i bezpieczeństwo zewnętrzne dla województwa na długi czas³⁵. Skonfederowane sejmiki przejęły kompetencje władzy królewskiej w zakresie sądownictwa, którą w imieniu monarchy sprawowali starostowie. Cały ciężar działania i podejmowania decyzji mających na celu zabezpieczenie całości i niezależności Rzeczypospolitej oraz utrzymanie praworządności, pokoju i zgody wewnątrz państwa, spadał na piastunów władzy ustawodawczej, zarządców władzy wykonawczej i tych którzy mieli w tych sprawach bezpośredni udział. Szlachta mogła tymczasowo powierzyć naczelną władzę ciału wyłonionemu z sejmu walnego, albo poprzez konfederacje sejmikowe podążyć w kierunku odśrodkowym i wziąć na siebie cały ciężar władzy. Zanim zebrał się sejm i wydał powszechną zgodę na utworzenie ześrodkowanej władzy zwierzchniej i powierzenie jej wszelkich atrybutów monarszych, wcześniej na ziemiach podlaskich ujawniły się i rozwinęły silne dążenia odśrodkowe. Sejmiki wiązały się w konfederacje, które miały być związkami tymczasowymi, jednak ich powstawanie przeważało ciężar przyszłych stosunków politycznych na rzecz odśrodkowej tendencji decentralizacyjnej.

Podstawą prawną zawierania konfederacji województwa podlaskiego, jak i wszystkich innych konfederacji wojewódzkich, był przywołany w akcie inicjacyjnym zapisany w pierwszym statucie konfederacyjnym precedens, który miał miejsce podczas sejmu walnego w Korczynie w roku 1438. Był to związek mający na celu obronę istniejącego porządku prawnego oraz bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa. Pierwszą konfederację zawiazali dostojnicy duchowni i świeccy, urzędnicy ziemscy wszystkich prowincji oraz szlachta biorąca udział w sejmie³⁶. Instytucję tę postanowiono wskrzesić i przystosować do aktualnych wymogów w okolicznościach pierwszego bezkrólewia. Szlachta województwa podlaskiego uważała za konieczne kontynuowanie myśli politycznej przodków stanowiącej ciągłość tradycji poprzednich pokoleń rycerstwa. Zgodnie sformułowano jednolity pogląd na działalność sejmików w okresie *interregnum*, co może świadczyć o tym, że już wcześniej w umysłach szlacheckich na Podlasiu istniał grunt dla zawierania konfederacji. Był to również wpływ tradycji ruchu egzekucyjnego, który rozbudził dążenia szlachty podlaskiej do ograniczenia władzy królewskiej i zajęcia stanowiska w zakresie sprawowania władzy wykonawczej. Między konfederacją korczyńską zawiązaną na sejmie przy królu i jego radzie, a podlaskimi konfederacjami sejmikowymi okresu pierwszego bezkrólewia, występowały jednak znaczne różnice. Sejmiki podlaskie nie były przecież ogólnym

³⁴ Tamże, KMG, sygn. 005, k. 143-150.

³⁵ J. Siedlecki, *Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI-XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 80, z. 2 (1989), s. 243.

³⁶ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1964, s. 451.

zgrupowaniem ustawodawczym, które miałyby prawo stanowienia nowych uchwał o charakterze ogólnym. W XVI wieku sejmiki były tylko organem reprezentacji, a czynnikiem prawodawczym jedynie na sejmie walnym w osobach swych przedstawicieli, zaś samoistnej władzy nie miały. Na tym polegała różnica między tymi dwoma ciałami noszącymi wprawdzie to samo miano, ale działającymi w zupełnie innych warunkach ustrojowych i politycznych, a także mającymi odmienne podstawy, środki i możliwości. Siłę konfederacji stanowiła jedność nie tylko celu, ale również władzy wykonawczej, a konfederacje wojewódzkie oderwane od całości, zawiązywane w poszczególnych ziemiach odbywających sejmiki, z powodu rozproszenia nie zdołały stworzyć potęgi skoncentrowanej w zjednoczonym ośrodku.

Wspólnota celów wszystkich konfederacji wojewódzkich wynikająca wprost z przyczyn ich powstawania, wobec zasady samodzielnego konfederowania się celem utrzymania porządku prawnego, pokoju wewnętrznego i zewnętrznego oraz wolności i swobody wyboru nowego monarchy, mogła łatwo spowodować kolizję pomiędzy równoprawnymi konfederacjami poszczególnych ziem i województw³⁷. Co najgorsze, w przypadku konfliktów nie było niestety w tym momencie żadnego instytucjonalnego mediatora i rozjemcy, który mógłby z wyższej pozycji wydać osąd w spornych kwestiach. Dokonać mogły tego ewentualnie same poróżnione strony. Niebezpieczeństwu temu zażegnać mogło dopiero zjednoczenie, które dokonywało się w chwili, kiedy konfederacje wojewódzkie spotykały się na sejmie konwokacyjnym i przystępowały do konfederacji generalnej obejmującej już całą Rzeczpospolitą. Sytuacja taka, chociaż w coraz mniejszym stopniu powtarzała się przy kolejnych bezkrólewicach. Przyczyną tego zjawiska było samoistne tworzenie związku konfederackiego i w konsekwencji zamiana sejmiku w organ prawodawczy. Był to powrót do dawnych tendencji wywodzących się z przywilejów nieszawskich.

Podlaskie konfederacje sejmikowe z okresu pierwszego bezkrólewia nie miały jeszcze ukształtowanej precyzyjnie formuły. Brakowało im świadomego i skonkretyzowanego ośrodka decyzyjnego. Nie posiadały odrębnego przedstawicielstwa organizacyjnego. Nie miały ani marszałka obranego ze swego kręgu, ani kierownika mogącego być wykonawcą podejmowanych uchwał. W swojej działalności opierały się na najwyższym w województwie urzędzie królewskim lub senatorskim, który był łącznikiem konfederacji z resztą Rzeczypospolitej, jako całością. Senator lub wojewoda, jako głowa związku nadawał jej znamiona legalności oraz był niejako reprezentantem i obrońcą interesów władzy zwierzchniej. Z czasem jednak konfederacje wydobyły się spod wpływów dygnitarzy wojewódzkich. Powstawały i obradowały pod przewodnictwem obieranych spośród szlachty marszałków, którzy pełnili również rolę nie tylko kierownika koła w czasie obrad, ale także stałego przedstawiciela na cały okres istnienia konfederacji. Wykształciły się więc stopniowo bardziej zaawansowane formy organizacji i działalności związków konfederackich. W okresie pierwszego bezkrólewia konfederacje podlaskie nie zerwały związku z dygnitarzami królewskimi, jako przedstawicielami władzy państwowej i nie wstąpiły na drogę rozwoju w kierunku całkowitej samodzielności. Nie zindywidualizowały przyswojonej już sobie władzy wykonawczej, pochodzącej z domeny monarszej, ale przelewały ją na sejmiki, w których cały skład dygnitarzy i urzędników ziemskich reprezentował pierwiastek instancji wyższej³⁸. Mimo

³⁷ AGAD, KMG, sygn. 005, k. 83-87, tamże, k. 115-122v.

³⁸ Tamże, KDG, seria II, sygn. 005, k. 41v-42v.

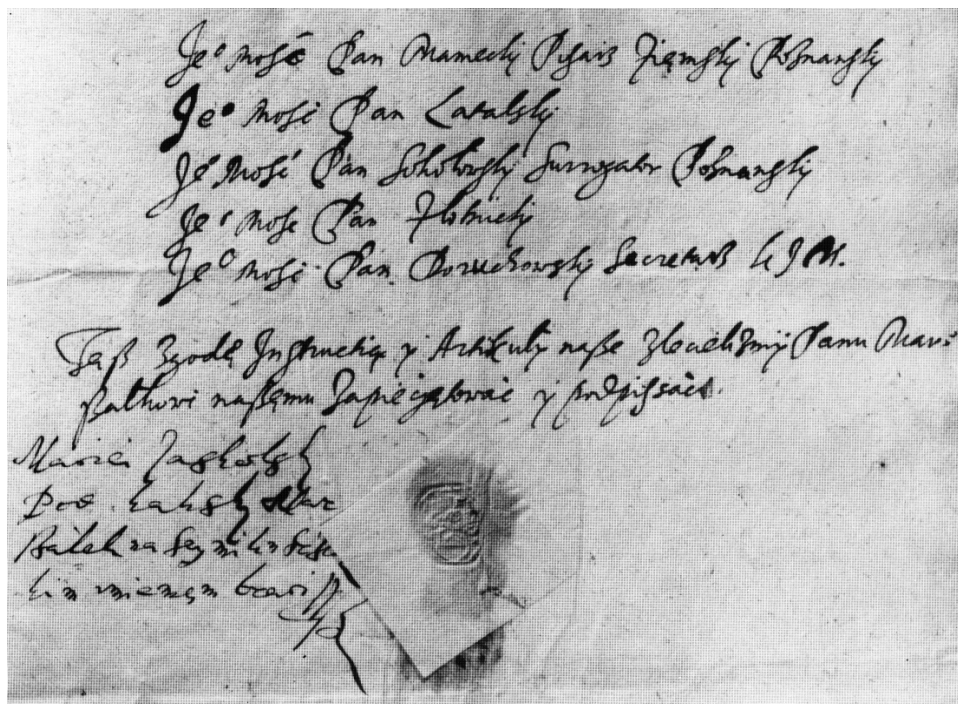
to w instytucji konfederacji ujawnił się ogromny potencjał, który rozwijał się nadal, w aspekcie władzy wykonawczej, wojskowości, egzekucji, wyborów i decyzji sejmikowych. Ruch odśrodkowy, który zainicjował związki skonfederowane stał się gwarancją ich dalszego istnienia i rozwoju. Sejmiki podlaskie w czasach rządów królewskich zależne były od woli władcy czy sejmu walnego, natomiast konfederacja, która powstała w drodze samoistnego ruchu, zawsze odradzać się mogła z własnego pierwiastka³⁹. Jest to istota zmian, jakie wprowadziły konfederacje z okresu pierwszego bezkrólewia w układzie ustrojowym i politycznym Rzeczypospolitej.

Sejmiki konfederackie, za sprawą swej pewnej udzielnosci, od razu ulokowały się wysoko w hierarchii władzy państwowej. Fakt ten sprawił, że zanim zebrał się sejm konwokacyjny z 1573 roku i zdążył ustalić zasady utworzenia zjednoczonej ogólnej organizacji w czasie bezkrólewia, Rzeczpospolita stała się już niemal państwem związkowym, składającym się ze skonfederowanych sejmików. Sejm zamieniwszy się w konfederację generalną połączył w jedną całość związki sejmikowe, nadał im swą sankcję prawną, zatwierdził ich strukturę organizacyjną i uznał działalność sądowniczą. Sejm usankcjonował postanowienia podjęte do tej pory i nadał moc prawną tym, które miały zapaść w przyszłości. Ruch odśrodkowy nie tylko nie napotkał w sejmie konwokacyjnym żadnej przeszkody, ale jeszcze otrzymał formalne poparcie, motywację do dalszego rozwoju i moralne namaszczenie. Konfederacje sejmikowe na Podlasiu rozwijały się w ciągu dwóch następnych stuleci, chociaż ze zmienną intensywnością. Wnosiły do życia publicznego wiele konstruktywnych rozwiązań, ale także niestety, szczególnie w późniejszym okresie, szereg elementów o charakterze destrukcyjnym.

Podlaskie sejmiki skonfederowane nosiły znamiona stosunkowo daleko posuniętej udzielnosci. Konfederacje wznosiły je coraz wyżej w strukturze decyzyjnej – na poziom samodzielnych ciał politycznych i sprawiały, że odgrywały one coraz większą rolę w Rzeczypospolitej. Żywotność konfederacji sejmikowych na Podlasiu, mimo zakazu ich zawiązywania wydanego przez Sejm Niemy, była wyrazem ich dużych możliwości decyzyjnych i władczych, a także znaczenia w usprawnianiu funkcjonowania systemu ustrojowego i politycznego w Rzeczypospolitej, a tym samym przejawem i konsekwencją słabości władzy państwowej. Reformy Sejmu Czteroletniego nie przewidywały w strukturze ustrojowo-politycznej miejsca dla konfederacji, uznając je za pierwiastek anarchiczny w życiu publicznym kraju. Ich działania w obronie prawa, bezpieczeństwa i porządku, zastąpić miała zwierzchnia władza wykonawcza nie przerywająca swojego trwania nawet po śmierci monarchy. Miało to zagwarantować budowanie państwa na stabilniejszych podstawach⁴⁰.

³⁹ Tamże, sygn. 013, k. 183-184v; tamże, 434-436v.

⁴⁰ Zob. J. Michalski (red.), *Historia sejmku polskiego*, Warszawa 1984.

Formuły uwierzytelniające posłów na sejm

Okres wysokiej pozycji sejmików podlaskich w zarządzie miejscowym, związany z ich rolą i funkcjonowaniem pod węzłem konfederacji w okresach bezkrólestwa, nie trwał jednak nigdy zbyt długo. Po obraniu nowego monarchy formalna pozycja i znaczenie sejmików wracały na wcześniejsze tory, ale mimo tego kroku wstecz, sejmiki pozostały jednak wzmocnione. Dziesięć miesięcy pierwszego bezkrólestwa przyniosło sejmikom podlaskim wzrost samoświadomości politycznej i poczucie siły sprawczej drzemiącej w możliwościach demokracji szlacheckiej. Wywarło niezatarte piętno na skali praw i znaczenia szlacheckich zgromadzeń na Podlasiu. Dało to o sobie znać podczas kolejnych bezkrólestw, które wznosiły wszystkie sejmiki Rzeczypospolitej na coraz to wyższe piętro hierarchii politycznej, mimo braku zmiany ich ustrojowego stanowiska. Ruch w tym kierunku doprowadził jednak w pewnym momencie do punktu kulminacyjnego, a ostatecznie do przesilenia, załamania i powrotu do niższego poziomu.

Zwieńczeniem wzrostu znaczenia sejmików konfederackich województwa podlaskiego w okresach bezkrólestwa był ich bezpośredni wkład w stanowienie najwyższej władzy w państwie, poprzez udział w elekcji nowego monarchy⁴¹. Zasada elekcji *virilium* („każdemu z osobna”), oznaczająca udział w zgromadzeniu obierającym nowego monarchę wszystkich sejmików Rzeczypospolitej, w osobach należącej do nich szlachty,

⁴¹ Tamże, KMG, sygn. 001, k. 181-182.

była efektem uchwały sejmowej z 1573 roku, uznającej prawo każdego obywatela szlacheckiego do osobistego głosowania podczas wyboru władcy Rzeczypospolitej. Elekcja *virilim* nadała sejmikom wysokie znaczenie, gdyż obecność ogółu szlachty na polu elekcyjnym była po prostu przeniesieniem skonfederowanych sejmików do walnego zgromadzenia, jakim był sejm elekcyjny. Po dokonanej elekcji i zawarciu układu z nowym władcą Rzeczypospolitej, w postaci dokumentu *pacta conventa*, szlachta podlaska powracała do swych ziem, aby kontynuować działalność administracyjną i aktywność polityczną na sejmikach partykularnych.

Sejmiki podlaskie i ich uchwały były wyrazem władzy demokracji szlacheckiej. Powstawały na styku interesów i wpływów różnych ośrodków terytorialnych, stronnictw politycznych oraz grup rodzinnych i towarzyskich. Lokalne podziały i układy sił, więzi rodzinne i powiązania gospodarcze, obieg informacji, mieszały się i wpływały na siebie wzajemnie. Na sejmikującą szlachtę podlaską w znaczącym zakresie wpływ miała również instytucja Kościoła katolickiego. Hierarchia kościelna miała ku temu wiele sposobności. Szlachta była szeroko związana z kościołem gospodarczo i materialnie, poprzez liczne na Podlasiu dzierżawy, sołectwa i wójtostwa, albo rodzinnie, co również dawało sposobność do oddziaływania na tym polu. Oczywiście stosowano również bezpośrednią agitację w trakcie nabożeństw i uroczystości religijnych. Poprzez posługę kapłańską kościół miał także szeroki dostęp do wojska. Wpływ biskupów, księży i zakonników na szlachtę podlaską był niewątpliwy, co nie oznacza jednak, że była ona ślepo posłuszna głosowi kościelnemu. Również przedstawiciele innych wyznań na podobnych zasadach podejmowali działalność agitacyjną i propagandową wobec swoich współwyznawców. Dotyczyło to zarówno prawosławia, jak i protestantyzmu oraz obecnych na Podlasiu w mniejszym wymiarze wyznań różnowierczych, a także religii żydowskiej i muzułmańskiej.

W XVIII wieku, kiedy po sejmikach z okresu demokracji szlacheckiej pozostało tylko dobre wspomnienie, zjazdy szlacheckie na Podlasiu, jak zresztą w całej Rzeczypospolitej, coraz częściej były jedynie politycznym narzędziem w rękach magnackich oligarchów. Przebieg obrad i ich skutki zawierające się w uchwałach przedstawiały wiele do życzenia, chociaż nie jest prawdziwy również i obraz degrengolady rzekomo powszechnie panującej wówczas na zgromadzeniach szlachty. W przededniu rozbiórów rozkładem organów ustrojowych państwa polsko-litewskiego, a także kreowaniem takiego ich wizerunku, najbardziej zainteresowane były obce mocarstwa i powiązana z nimi część podlaskiej magnaterii. Sejmiki przedkonwokacyjne odbywające się w województwie podlaskim w 1764 roku miały opinię wyjątkowo głośnych, nieefektywnych i nieprawych, opanowanych przez gromady drobnej szlachty zwiezionej przez magnatów, która spędzała czas głównie na poczęstunkach i pijaństwie, wzniecając awantury o rosyjskie ruble, magnackie podarunki i obietnice urzędów. Przedstawiając sejmikowy mechanizm jako rozchwiany i bardzo niespokojny, obfitujący w niebezpieczne zajścia i tumulty, Rosja usprawiedliwiała przed europejskimi rządami swoją ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa polsko-litewskiego. W ten sposób racjonalizowała również wprowadzenie swoich wojsk, dokonane rzekomo celem uniknięcia wojny domowej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jednakże w tym samym czasie tak oto w przyjaznych słowach do księcia Radziwiłła „Panie Kochanku” pisał Prymas Łubieński list z podziękowaniem za sprawne i spokojne przeprowadzenie sejmików: „Że mnie szczególnie spokojność w tej naszej Rzplitej interesuje, nie mogę zamilczeć oświadczenia

Waszej Xżej Mci należytego podziękowania za tak przykładne i spokojne sejmiki...⁴². Wszelkiego rodzaju ekscesy (tak chętnie przywoływane również współcześnie, jako ilustracja folkloru towarzyszącego obradom sejmikowym) pojawiały się jedynie epizodycznie i były wyraźnym wykróceniem poza normę staropolskich zgromadzeń szlacheckich na Podlasiu. Prawie 99% sejmików przedsejmowych w latach 1587-1652 odbyło się spokojnie, bez żadnych zakłóceń i niezwykłych zdarzeń. Incydenty naruszające prawo odnotowano wówczas jedynie na 1,3% zjazdów sejmikowych.⁴³ Świadczy to o rzetelnej i merytorycznej pracy przytłaczającej większości sejmików. Przejaskrawienia spowodowane zdarzającymi się podczas zjazdów zakłóceniami ich normalnej działalności sprawiły, że wokół obrad sejmików powstało wiele legend i mitów. Zaistnienie jakichkolwiek incydentów było z całą skrupulatnością odnotowywane przez kronikarzy i pamiętnikarzy, gdyż budziło żywe zainteresowanie. Spowodowało to niestety ukształtowanie się stereotypowego i nieprawdziwego obrazu instytucji sejmiku szlacheckiego oraz realiów jej funkcjonowania. Większość czasu i energii podczas obrad sejmików zgromadzona szlachta poświęcała merytorycznej pracy dla dobra społeczności lokalnej i państwa, a także dla własnego pożytku. Awantury, bójki i zabójstwa, podczas zjazdów i obrad sejmików nie były zjawiskiem powszechnym, a zdarzały się niezwykle rzadko. Miało to miejsce przede wszystkim w okresach szczególnych napięć politycznych i stanowiło kuriozalny, chociaż zapewne barwny element sejmikowych zgromadzeń.

⁴² M. Borucki, *Po Radziwiłłowsku*, Warszawa 1980, s. 39-40.

⁴³ Wyniki badań E. Opalińskiego za: M. Markiewicz, *Historia Polski 1492-1795*, Kraków 2002, s. 68.